

3-мавзу. Махсус фанларни ўқитиши тамойиллари

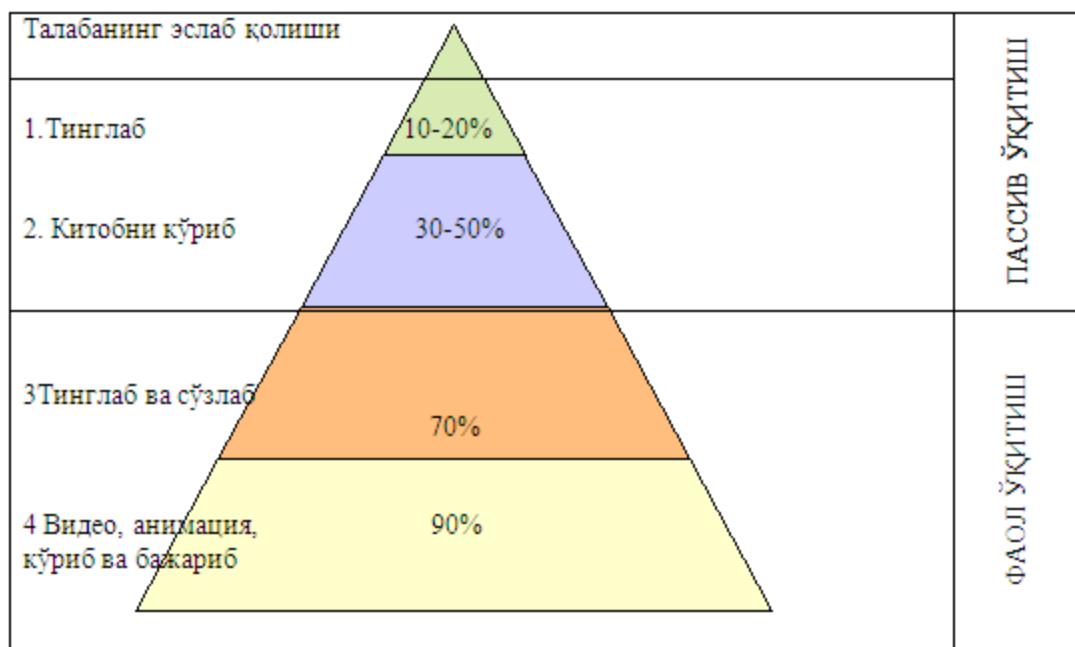
Режа:

1. Фаоллик тамойили;
2. Ўқитишида назария билан амалиётни боғлиқлиги тамойили;
3. Кўргазмалилик тамойили;
4. Ўқитишининг тушунарли бўлиши тамойили;
5. Илмийлик тамойили;
6. Ўқитишининг тарбияловчи характеристи тамойили;
7. Ўқитишида мунтазамлилик ва изчиллик тамойили;
8. Билим олувчиларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш тамойили;
9. Билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришнинг пухта бўлиши тамойили;
10. Дидактик редукция тамойили.

1. Фаоллик тамойили.

Билим олувчи ўзи ҳаракат қилган тақдирдагина яхши ўрганади ва ўзлаштиради. Шунинг учун ўқув жараёни шундай ташкил қилиниши керакки, у ўзи кўпроқ ҳаракат қилсин.

Билим олувчилар ҳар бир дарсга фаол қатнашиши керак, улар қандайдир ишни бажарса, онглироқ равишда ўзлаштиради ва хотирасида чуқурроқ ўрнашиб қолади. Натижада билим олувчининг қизиқиши ортади. Мустақил таълимга фақат шу тарзда эришиш мумкин. Бунинг учун ўқитувчи жуда яхши методик билим ва кўникмаларга ҳам эга бўлиши керак.

Ўқитишда билим олувчиларнинг онглилиги ва фаоллиги тамойили ўқитишини шундай ташкил этишини назарда тутадики, бунда улар **илмий билимларни хамда уларни амалда қўллаш **метод**ларини онгли ва фаол эгаллаб оладиган, уларда ижобий **ташаббускорлик** ва ўкув фаолиятида **мустақил** тафаккур, **нутқ** ривожланадиган бўлсин.**

Ўқитишдаги онглилик тамойили билим олувчиларнинг ўз ўкув ишларининг аниқ **мақсадларини** аниқ тушунишларини, ўрганилаётган факт, ҳодиса, жараёнларни ва улар ўртасидаги **богланишни** тушунган ҳолда ўзлаштириб олишларини, олинган билимларни амалий фаолиятда **қўллай** олишларини билдиради.

Билим олувчиларнинг фаоллиги уларнинг назарий материалини эгаллаб олишларида ва аудиторияда, лабораторияда хамда ишлаб чиқариш шароитида топшириқларини бажаришларида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирининг 2018 йил 9 августдаги 19-2018-сон буйруғига илова қилинган “**Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш тизими тўғрисидаги Низом**“нинг 10-бандида қўйидаги тартиб келтирилган.

*10. Талабанинг **амалий, семинар, лаборатория машгулотлари ва мустақил таълим топшириқларини бажариши**, шунингдек унинг ушибу машгулотлардаги **фаоллиги** фан ўқитувчиси томонидан баҳолаб борилади. Баҳолаш мазкур Низомнинг 15-бандида назарда тутилган мезонлар асосида амалга оширилади.*

*Талабани оралиқ назорат тури бўйича баҳолашда, унинг **ўкув машгулотлари давомида** олган баҳолари инобатга олинади.*

Изоҳ: амалий, семинар ва мустақил таълим машғулотларини олиб борувчи ўқитувчилар талабанинг **топшириқларни** бажарилганлигини ва **фаоллигини** алоҳида баҳолаш мезонлари билан баҳолашади; маъruzachi ўқитувчи бу машғулотларни олиб бормаганлиги учун фақат мустақил таълим топшириқларини баҳолаши мумкин.

Мазкур Низомнинг 15-бандида қўйидагилар таъкидланган:

15. Талабаларнинг билими қўйидаги мезонлар асосида:

талаба мустақил хулоса ва қарор қабул қиласди, ижодий фикрлай олади, мустақил мушоҳада юритади, олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятни тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда — 5 (**аъло**) баҳо;

талаба мустақил мушоҳада юритади, олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятни тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда — 4 (**яхши**) баҳо;

*талаба олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятни тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда — 3 (**қониқарли**) баҳо;*

*талаба фан дастурини ўзлаштиргмаган, фаннинг (мавзунинг) моҳиятни тушунмайди ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга эмас деб топилганда — 2 (**қониқарсиз**) баҳо билан баҳоланади.*

Изоҳ: фақат 5—"аъло", 4—"яхши", 3—"қониқарли", 2—"қониқарсиз" баҳо қўйилади; талабага 1 баҳо қўйилмайди, шунингдек каср сонли баҳо ҳам қўйилмайди.

2. Назариянинг ўқитиши амалиёти билан боғлиқлиги тамойили.

Илмий билимлар кишиларнинг ишлаб чиқариш фаолияти эҳтиёжлари асосида пайдо бўлиб, ана шу фаолиятга хизмат қилганлиги ва ҳаёт билан боғланганлиги сабабли, бу билимларни эгаллаш учун уларнинг мазмунини ўзлаштириб олишгина эмас, балки билимларни амалда қўллай билиш ҳам зарур.

Билим олувчиларни амалий фаолиятга тайёрлаш назарий билимлар бериш жараёнида бошланади. Кейинчалик у тажриба ва амалий машғулотларда давом эттирилади. Бу машғулотларда билим олувчилар ўқитувчи раҳбарлигига тажриба шароитида олинган билимларнинг ишонарли эканлигини текширадилар, уларни мустаҳкамлайдилар ва чуқурлаштирадилар ҳамда уларда ана шу билимларни амалда қўллаш кўникмалари ва малакалари ҳосил бўлади.

Ишлаб чиқариш таълими билим олувчилар амалий фаолиятининг муҳим босқичидар. Улар эгаллаб олган назарий билимлари асосида, танлаган касбларига доир меҳнат кўникмалари ва малакаларини ҳосил қиласдилар. Шу билан бирга назарий билим ҳам тўлдирилиб, аниқлаштирилиб борилади.

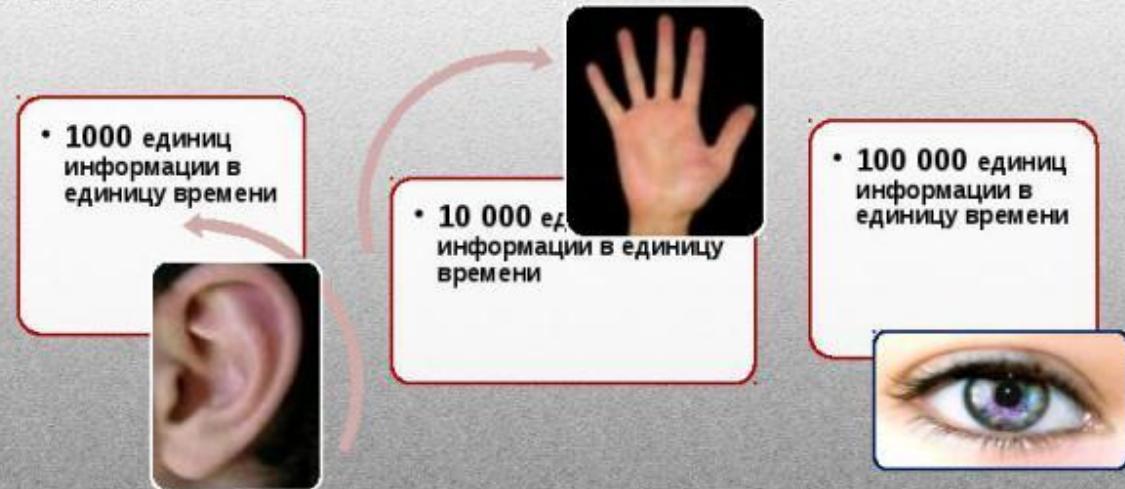
3. Ўқитишнинг кўргазмалилиги тамойили.

Ўқитишнинг кўргазмалилиги шуни тасдиқлайдики, агар билим олувчиларда ўрганилаётган жараёнларни, нарса ва ҳодисаларни бевосита **идрок қилиш** билан боғлиқ муайян **ҳиссий** амалий тажриба бўлган тақдирдагина улар билимларни онгли суратда ўзлаштирадилар ҳамда уларда илмий тасаввур ва тушунчалар ҳосил бўлиши мумкин. Бу тамойил ўқитиш жараёнида турли сезгилардан: **кўриш, эшитиш, тана сезгилари, хид билиш, таъм билиш** ва бошқалардан фойдаланишни талаб этади. Билим олувчилар буюмни қанчалик ҳар томонлама идрок қилишса, уларнинг шу буюм хақидаги билими ҳам шунчалик тўла ва чуқур бўлади.

Кўргазмалилик тамойили ўқитиш мақсадларига мос бўлиб, материалнинг мазмуни билан белгиланади. Бу материални ўрганиш эса билим олувчиларни чинакам **иљмий** билимлар билан қуроллантириши керак. Кўргазмалилик бу билимларни яхшироқ ўзлаштириб олишга ҳамда уларни ҳаёт билан, меҳнат амалиёти билан боғлашга ёрдам беради. Машғулотларда турли хил кўргазмали қуролларни қўллаш билим олувчиларнинг **фикрлаш**

фаолиятини фаоллаштиради, уларнинг дикқатини сафарбар этади. Шунинг учун кўргазмали воситалар ўқитишнинг ҳамма босқичларида: билим олувчиларнинг янги материални идрок қилишларида, билимларни мустаҳкамлашда, текшириш ҳамда амалий фаолиятда ва ишда қўллашларида, меҳнат қўнималари ва малакаларини ҳосил қилишда татбиқ этилади.

В процессе познания участвуют все органы чувств человека. Но пропускная способность у органов чувств или «каналов связи» человека с окружающим миром различна:

Принцип наглядности

PPT4WEB.ru

Билимларни иложи борича кўргазмали ва реал ҳаётга яқин қилиб татбиқ этиш – бир томондан **тилнинг тушунарлилигини** ва ўқитиш жараёнида **аудио-визуал** воситалардан фойдаланишини талаб қилса, иккинчидан, у бевосита **иш жараёнида** ва **реал ҳолатда** ўқитишни тақозо этади.

4. Ўқитишнинг тушунарли бўлиши тамойили

Бу тамойил ўрганилаётган материалнинг мазмуни, ҳажми ва ўқитиш методлари билим олувчиларнинг **ёшига, тайёргарлик даражасига, жисмоний кучи ва билиш имкониятларига** мос бўлишини талаб этади.

Ўқитишни тушунарли қилиш дегани уни осон қилиш лозимлигини билдирамайди. Ҳаддан ташқари осон материални билим олувчилар ортиқча куч **сарфламай** ўзлаштириб оладилар. Бундай ўқитиш билим олувчиларнинг ақлий билиш имкониятларини ривожлантиришга ёрдам бермайди. Ўқитишнинг тушунарлилиги билим олувчи имкониятларининг энг юқори чегараси ва уни **аста-секин ошириб бориш** билан белгиланади. Таълим жараёнининг боришида билим олувчилар олдига қўйиладиган ўқув ва меҳнат топширикларини изчиллик билан мураккаблаштириб бориш билим

олувчиларнинг ақлий имкониятлари ва жисмоний кучларини ривожлантиради. Ўқув материалининг мазмуни шундай танланиши ва тузилиши керакки, билим оловчилар уни ўзларининг **олдинги билимлари билан боғлай оладиган** ва уни тушунишга қийналмайдиган бўлишсин.

5. Илмийлик тамойили.

Билим оловчиларга ўрганиш учун илмий жиҳатдан асосланган, амалда синааб кўрилган маълумотлар берилишини талаб этади. Уларни танлаб олишда фан ва техниканинг энг янги ютуқлари ва **кашфиётлардан** фойдаланиш керак.

• Суть принципа:
все в мире подчинено законам,
знание их необходимо каждому

Принцип научности

Илмий билимларни эгаллаш жараёнида билим оловчиларда **илмий дунёқараш**, тафаккур ривожланади. Ҳар бир дарсда ўқитиладиган ўқув материалининг илмий мазмуни кенг ва чуқур бўлиши ва билим оловчидаги нафакат билим, балки тафаккур ҳам ҳосил қилиши керак. Бунинг учун эса билим оловчи ўз илмий савиясини изчил равишда ошириб бориши, кашфиётлар ва илмий янгиликлардан хабардор бўлиши лозим. Билим оловчилар ўрганаётган билимлар албатта назарий жиҳатдан тасдиқланган ва амалда синалган бўлиши керак.

6. Ўқитишинг тарбияловчи характери тамойили

Ўқитишиш ва тарбиялаш жараёнлари бир-бирига узвий боғлиқ бўлади. Ўқитишиш билим бериш вазифаларини ҳал қилиш билан бирга билим олувчиларга жуда катта тарбиявий таъсир ҳам кўрсатади. У билим олувчиларнинг **билиш** имкониятларини ва **ижодий** қобилиятларини ривожлантиришга, уларнинг ўкув ва меҳнат фаолиятидаги **фаоллиги** ва **мустакиллигини**, билимга **кизиқишини** оширишга ёрдам беради.

принцип воспитывающего обучения

**предполагает
формирование в процессе
обучения базовой культуры
личности: нравственной,
правовой, эстетической,
физической, культуры
труда и жизнедеятельности,
общения**

Ўкув машғулотларининг **тўғри ташкил этилиши** ва уларни ўтказиш **методикаси** билим олувчиларга жуда катта **тарбиявий таъсир** кўрсатади. Машғулотларда билим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга доир ишлар ҳар бир билим олувчи билан (индивидуал) ҳам, билим олувчилар гурӯҳи билан амалга оширилади.

Тарбия орқалигина инсон ўз шахсини англаш етади. Ўз-ўзини англашан кишигина ўз қобилиятлари ва имкониятини билган ҳолда эҳтиёжини шакллантириш зарурлигини тушунади.

7. Ўқитиша мунтазамилик ва изчилик тамойили

Бу тамойил ўқитишиш шундай ташкил қилишни талаб этадики, бунда ўкув фанларини ўқитишиш қатъий **мантикий тартибда** олиб борилади, билим олувчилар билим, кўникма ҳамда малакаларни изчилик билан эгаллаб

борадилар ва айни замонда амалий вазифаларни ҳал қилиш учун улардан фойдаланишни ўрганадилар.

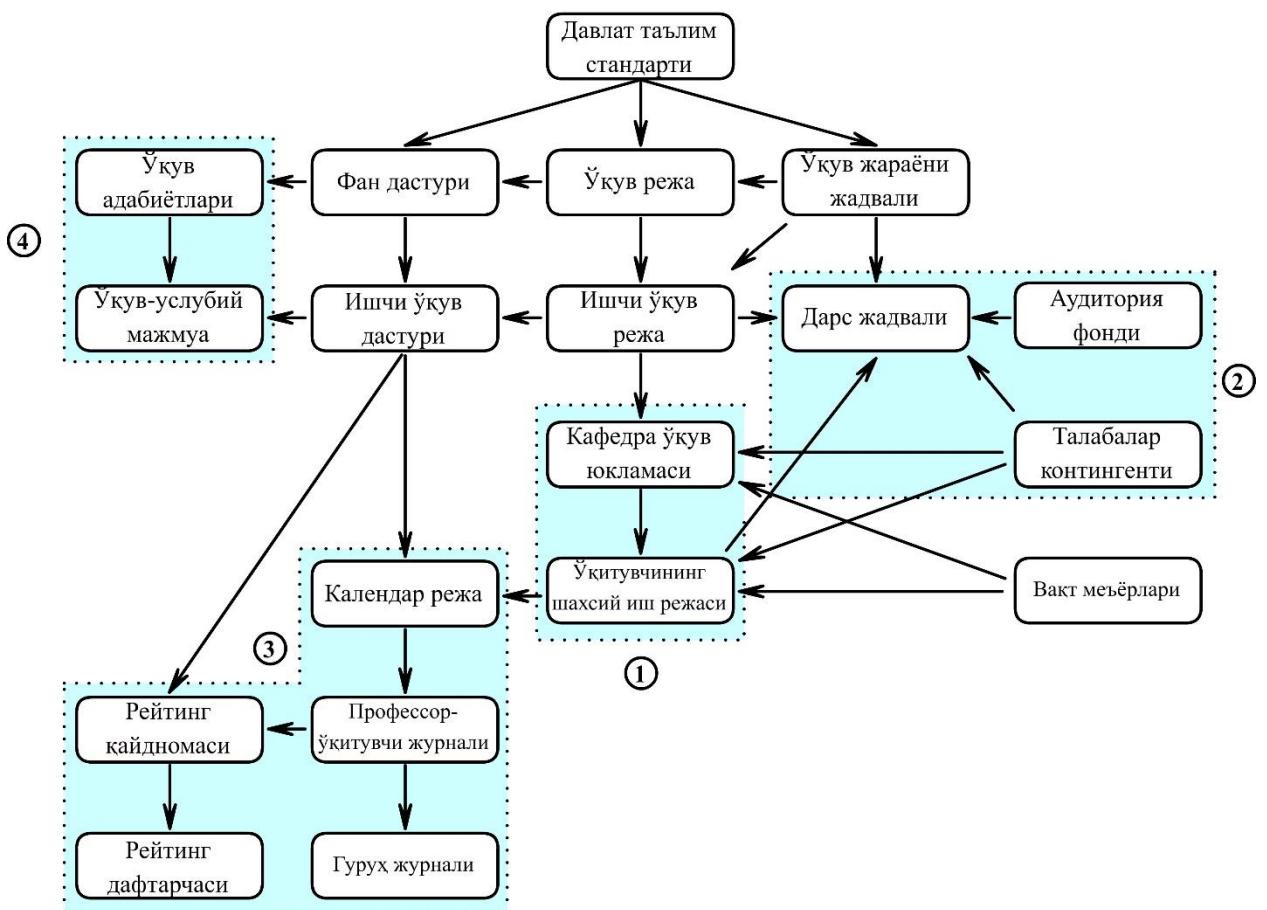

Мунтазамлилик ва изчиллик тамойили ўкув жараёнининг ҳамма бўғинларида амалга оширилади. Унинг талаблари дарсликлар ва дастурларни тузишда ўз аксини топади. Улардаги материал бир қатор дидактик талаблар - фанни ўрганиш мақсади, унинг бошқа ҳамда фаннинг мантиқи билан белгиланадиган тизим бўйича жойлаштирилади. Ўқув дастурида назарий ва амалий машғулотларнинг бир-бирига узвий боғланиши сақланиши керак. Ҳар бир дарсда ўқув мақсадини аниқ белгилаш ва белгиланган мақсадга мувофиқ келувчи мазмунини таркиб топтириш лозим. Ҳар бир мутахассислик фани учун ўқув дастури талабига мос ҳолда даставвал таянч тушунчаларини аниқ белгилаб олиб, уларнинг даражаси ва меъёрини аниқлаш керак. Махсус фанлар ўқитишида қўлланиладиган методларни аниқ белгилаб, яхши самара берувчи усулдан фўйдаланиш, машғулотлар давомида берилётган билим ва кўнилмаларнинг билим олувчилар томонидан ўзлаштирилаш даражасини белгиловчи назорат ва текширишнинг турли усуллари ҳамда тестлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Билим олувчиларнинг билим савияси ошиб боришига ва ривожланишига қараб предметни баён қилишнинг дидактик тизими фан тизимиға тобора яқинлаштириб борилади. Машғулотларни ўтказишида дастурга аниқ риоя қилиш ва билим олувчиларнинг дарслик билан ишлаши уларнинг билимларни муайян тизим асосида ўзлаштириб олишларига ёрдам беради.

Қуйида ўқув жараёнида қўлланиладиган ўқув-меъёрий ҳужжатларнинг тизимли схемаси келтирилган.

Қуйидаги схемадаги ҳар бир стрелка жуда катта маълумотлар оқимини билдиради. Масалан, ўқитувчининг шахсий иш режасини тузиш учун қуйидагилар зарур бўлади:

- ишчи ўқув режадан (кафедра ўқув юкламасидан): юклама турлари, фанлар (юкламалар) номи, машғулот турлари ва уларнинг аудитория соатлари, ўқув семестрлари, малака амалиётлари ва битирув иши ҳафталари (соатлари) сони;
- талабалар контингентидан: таълим йўналишлари, магистратура мутахассисликлари, маъруза потоклари, амалий (семинар) гурухлари ва лаборатория машғулотларининг кичик гурухлари, академик гурухлардаги талабалар сони;
- вақт меъёрларидан: ўқув, илмий-услубий, илмий-тадқиқот, ташкилий-услубий, маънавий-марифий ва тарбиявий ишлар бўйича вақт меъёрлари.

8. Билим оловчиларнинг шахсий имкониятларини ҳисобга олиш тамоили

Ҳар бир билим оловчи ўзининг шахсий (жисмоний, руҳий ва б.) хусусиятларига эгаки, улар унинг ўқув фаолиятига катта таъсир этади. Педагогнинг бу хусусиятларни **ўрганиши ва ҳисобга олиши** ўқитиш сифатини

ошириш ва ҳар бир билим олувчининг ижобий қобилияларини ривожлантириш учун шароит яратади.

Билим олувчининг хусусиятларини бундай ўрганиш узоқ вакт мобайнида олиб борилади. Педагог билим олувчиларнинг дарслардаги ва лаборатория дарсларида ишини, уй вазифаларини бажаришни **кузатади**, уларнинг билими, ёзма ишлари ва бажарган лаборатория топшириқларини текширади, **маслаҳатларда** ва дарсдан ташқари вактларда улар билан сұхбатлашади. Билим олувчининг **кучли ва ожиз** тамонини билиб олишга, унинг қызықишилари, тафаккури, нутқи, хотираси, дикқати, хаёлига хос бўлган хусусиятларни ўрганишга, унинг феъл-автори ва иродасини яхши билиб олишга ҳаракат қиласи, билим олувчиларнинг ҳаётий ва меҳнат тажрибаларини, уларнинг ўқишига келишдан олдинги фаолияти хусусиятларини ўрганади.

9. Билим, қўникма ва малакаларни ўзлаштиришнинг пухталиги тамойили

Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълими жараёнида билим олувчилар ўзларининг бўлажак касбий фаолиятлари учун керак бўладиган билим, қўникма ва малакаларни эгаллаб борадилар. Бунга аввалги машғулотларда ҳосил қилинган билим, қўникма ва малакалар асос бўлиб хизмат қиласи. Илмий билимларни эгаллаш билим олувчиларнинг хотираси, мантикий тафаккури, хилма-хил фаолият турларидаги ижобий фаоллиги ва

мустақиллигини ривожлантиришга ёрдам беради. Лекин ҳосил қиинган билим, кўникма ва малакаларнинг келгусида илмий билимлар тизимини ўзлаштириб олишда асос бўлиб хизмат қилиши учун улар **пухта ўзлаштирилган, яхши мустаҳкамланган бўлиши ва билим олувчиларнинг хотирасида** узоқ вақт сақланиши керак. Пухталик тамойилининг талаблари шулардан иборат бўлиб, буларга риоя қилмаслик билим олувчиларнинг ўзлаштирмаслигига, ўқишда орқада қолишга сабаб бўлади.

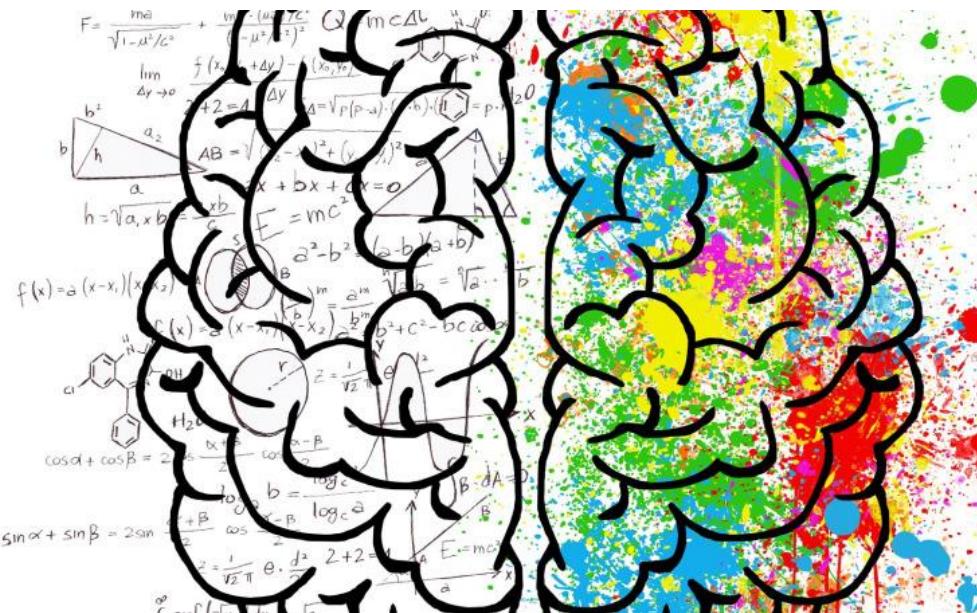

Ўқитиши тамойиллари билан бир қаторда **ўқитишининг асосий қоидалари** ҳам мавжуд бўлиб, уларга қуидагилар киради:

- тушунарлидан-тушунарсизга;
- яқиндан-узоқقا;
- осондан-қийинга;
- аниқдан-мавҳумга;
- умумийдан-хусусийга.

10. Дидактик редукция тамойили.

Билим олувчи билимларни юқори даражада ўзлаштириши учун ўқув материалы керакли миқдоргача **қисқартирилиши** лозим. Агар ўқув материалининг ҳажми жуда катта бўлса, ундан айнан маҳсус билимларни бериш учун керакли қисмлар танлаб олиши зарур. Умумий (комплекс) ва мураккаб топшириклар доимо дидактик равишда **осонлаштирилиши** лозим, лекин ўзгармаслиги шарт. Шунинг учун, агар фақат бошланғич билимлар бериш керак бўлса, ўқув материалини иложи борича оддийроқ тушунтиришга ва ниҳоятда **кўп ва кенг** ўқув материали билан билим олувчиларни **қийнамасликка** ҳаракат қилиш даркор. Тажрибали ўқитувчи **мураккаб жараёнларни осон сўзлар** билан тушунтира олади.

Таянч сўз ва иборалар:

фаоллик, назария билан амалиётнинг боғлиқлиги, кўргазмалилик, тарбияловчи характер, илмийлик, мунтазамлилик ва изчиллик, тушунарли бўлиш, намуналардан фойдаланиш, билим олувчиларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш, билим, кўнишка ва малакаларни ўзлаштиришнинг пухта бўлиши, дидактик редукция.

Назорат саволлари:

1. Мутахассислик фанларини ўқитиш тамойиллари ҳақида нимани биласиз?
2. Билим олувчининг ўқув жараёнидаги фаоллиги нималарда намоён бўлади?
3. Билим олувчиларни амалий фаолиятга тайёрлаш қайси жараёндан бошланади?
4. Ўқитишни тушунарли қилиш деганда нимани тушунасиз?
5. Дидактик редукция тамойили нимага асосланди?
6. Ўқитишда мунтазамлик ва изчиллик деганда нимани тушунасиз?
7. Кўргазмалилик тамойили ҳақида тушунча беринг.
8. Таълим ва тарбия бирлигини қандай таъминлаш мумкин?
9. Билим олувчиларнинг қандай шахсий хусусиятларини эътиборга олиш зарур?
10. Илмийлик тамойилига тушунча беринг.
11. Я.А. Коменскийнинг “Буюк дидактика” асаридағи тамойилларнинг қайслари ҳозирги олий таълим тизимида амал қилмаяпти, деб ўйлайсиз?
12. “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш тизими тўғрисидаги Низом“и асосида талабанинг ўқув жараёнидаги фаоллик шкаласини ишлаб чиқинг.
13. Ўқув жараёнида назарий билимлар асосида амалий кўнишкалар ортириш қандай фаолият турлари орқали амалга оширилади?
14. Кўргазмали ўқитиш усулларига мисоллар келтиринг.

- 15.Бакалавриат ва магистратурада технологик фанларни ўқитиши нимаси билан фарқ қилиши лозим деб ўйлайсиз?
- 16.Ўқув материалининг илмийлигига қандай манбалар асос бўла олади?
- 17.Ишлаб чиқаришдаги кадрларнинг касбий қобилиятларга мисоллар келтиринг. Ўқув жараёнида касбий қобилиятлар қандай тарбияланади?
- 18.Дарснинг ривожлантирувчи ва тарбиявий мақсадларига мисоллар келтиринг.
- 19.Муваффақиятлар портфолиоси талабанинг касбий шаклланишига қандай таъсир кўрсатади деб ўйлайсиз?
- 20.Ўқитишида мунтазамлилик ва изчиллиликни таъминловчи ўқув-меъёрий ҳужжатларга мисоллар келтиринг ва уларнинг вазифасини тушунтиринг. Уларда қанчалик бир-бирини такрорлашига эътибор қаратинг.
- 21.Билим олувчиларнинг кучли ва ожиз томонларига мисоллар келтиринг.
- 22.Талабанинг малакаси қандай компонентлардан иборат, деб ўйлайсиз?
- 23.Мураккаб технологик тушунчаларни оддий тушунтиришга мисоллар келтиринг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Перевалова Т. В. Теория и методика обучения технологии: учебное пособие / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2016. – 55 с.
2. Скакун В.А. Методика преподавания специальных и общетехнических предметов. (в схемах и таблицах): Учеб. пособие для нач. проф. образования. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. — 128 с. ISBN 5-7695-2231-3